

Kőríz Imre

ÖRÖKPANORÁMA

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY HALÁLÁRA

Ebben a karácsony utáni, otromba télmaradékban
nem születést várunk - milyen időszerűtlen, kopár advent ez -,
hanem haldoklót engedünk el. Elengedjük - mintha legalábbis
tőlünk függene a halál, amely a kórházi ágyon
nem a lassan kihunyó élet végső lobbanása,
hanem fokozatos halványulás, mint a karácsonyi ledes léggömböké,
amelyek fénye, ez a napokig fogyó, fölöslegessé vált fény
úgy pislákol, éjszakákon át, mint világító patron
egy semmibe dobott, zsinór és horog nélküli bot spiccén.

Elengedjük. Mintha elengedhetnénk,
hiszen haldoklót kórházban csak rokon láthat,
vagy - a szomszéd ágyon - vadidegen a vadidegent,
szerkezetig lefogyva, az erek és inak hálójába gabalyodva,
a köldökzsinór pányvája és a méhlepény ínycségei nélküli
sovány, öreg újszülöttként.

Az élet már csak kedélyes, nagydarab ápolók kézfogása
és néhány illetlen látogatás: a szeretet díszkivilágítása
a kopár hidakon, sirályvijjogásban,
miközben vasgyárként dübörögve araszol egy ukrán uszály,
és az áradó víz gyengéden emelget egy átázott, mázsás fatörzset.

Elengedni - aki napok óta áll sorban a halál kis ablakánál, elviselve
hogy balesetek és fegyverek türelmetlen áldozatai, izgága öngyilkosok
és halva született csecsemők tolkodjanak be elé,
miközben én folyamatosan ezt az intenzív áramlást érzem,
amely leginkább a szorgalom boldogságára emlékeztet,
de nincs célja, se iránya, csak nyugtalanít,
mint darukezelőt a fülkéjében már készen lévő
teljes örökpanoráma, ami alá már csak a házat kell megépíteni.

Mert csak rá tudok gondolni, és arra, hogy elmondjam, mit gondolok,
de nem szólal meg semmi ebben a későn jött télben,
csak egy nem létező képzelet játszik valamit - indulót-e, takarodót-e -
a padok támlájára tapadt hópamacsok és madárszar inverz kottájából.

Komoróczy Géza

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY INTERJÚJA ELÉ¹

A két kérdező, akik Szilágyi János Györggyel az alább közölt interjút 2003-ban készítették, profik voltak. Közel egy hónapon át jártak be a Szépművészeti Múzeumba, SzJGy első emeleti dolgozószobájába. Az ott felvett anyag hat magnetofonszalagot tölt meg, s hozzáférhető ma is. Molnár Adrienne akkor már évek óta az 1956-os Intézet Oral History Archívum vezetője volt, számos életinterjút készített a gyűjtemény számára, közülük nem egyet megszerkesztett és nyomtatásban közölt: 1956 személyes történetének fontos dokumentumait, forrásait. Munkásságát csak Vezér Erzsébetéhez hasonlíthatjuk, ő a XX. század elejének jelentős szereplőivel készített interjúkat, Molnár Adrienne a századközéről. A történetíró Litván György is dokumentumokkal foglalkozott szakkutatói pályája elején, más térbe a politikai viszonyok folytán nem juthatott be, de Károlyi Mihály, Andrásy Katinka, Szabó Ervin, Jászi Oszkár könyvei, levelezésük, emlékiratuk, cikkeik gyűjteményei, az ő kutatói felkészültségét és korlátokat feszegető bátorságát dicsérik. Az 1956-os Intézet egyik alapítója és kutatásainak szervezője, igazgatója volt. Később meg tudta írni nagy monografikus munkáit is. Alighanem neki jutott eszébe, hogy az Intézetnek megcsinálják ezt az interjút. SzJGy és ő ismerték egymást már régóta. SzJGy tudott Litván 1956. márciusi Rákosi-ellenes fellépéséről, természetesen tudott a Mérei-perről (melyben Litván vádlott volt, s amelynek történetét utóbb Litván felesége, Gál Éva írta meg), SzJGy benne élt a korban, flekkes volt maga is, bár nem börtönbe került, mint Litván, csak vidéki száműzetésbe, egy időre – vicces történeteket mond el erről a tudományos munkával töltött, valamivel több mint egy évről az interjúban. Litván 1962. októberben szabadult, Vajna János, a „szombati” társaság ősi tagja még abban az évben elvitte a társaságba, szilveszter estére, Litvánt és feleségét, Lackó Miklóst és feleségét, Zsuzsát is (Litvánék az egyetemi éveik óta ismerték őket), majd csatlakoztak hozzájuk a Történetu-

¹ A jelen szövegközléshez Molnár Adrienne és Litvánné Gál Éva szíveségéből megkaptuk az OHA teljes leiratát (Róth Jánosné) és a hangszalagok digitalizált változatát. A szöveget a leirat nyomán közöljük. SzJGy javításait átvezettük. Néhány helyen a hangszalagokból ellenőriztük is; a leiratban csak pár ókortudományi névvel volt javítanivaló. A helyenként az élőbeszéd jellegzetességeit viselő szöveget nem írtuk át „hoch”-magyarra, csupán a sűrűn ismételt töltelékszavakat ritkítottuk meg kissé. A személyiségi jogokra tekintettel néhány rövidebb szakaszt törölni kellett, ezeket a helyeket [...] szögletes zárójelbe tett három pont jelzi. A jegyzetekben némely adat tisztázásához szíves segítséget nyújtott Bodnár Szilvia, Eörsi Anna, Eörsi László, Gerszi Teréz, Karsay Orsolya, Kenedi János, Litvánné Gál Éva, Lengyel László, Meczner János, Mikó Árpád, Molnár Adrienne, Nagy Árpád Miklós, Ritoók Zsigmond, Standeisky Éva, Szilágyi Ágnes, Vajna Márta, Zeke Gyula, Zsolt Angéla; külön köszönet illeti őket.

dományi Intézetből, ahol Lackó és Litván dolgoztak, Szűcs Jenő és Hajdu Tibor, és Szűcs felesége, Peti – politikai kedélyállapotuk hasonló volt és maradt. Évek múltával lassan SzJGy lett a társaság központja. Vasárnap délután, amíg Devecseri élt, majd a régi rend szerint újra szombaton, a társaságban feloldódva SzJGy, ha úgy adódott, szívesen mesélt életének különböző epizódjairól, elmondta néhány anekdotáját (a görög szó eredeti jelentése értelmében: „kiadatlan” történeteket), s Litván nyilván megérezte, hogy ezeknek a történeteknek van potenciáljuk, érdemes megörökíteni őket. Az anekdoták mindig is csak színezékek voltak a komoly irodalmi, tudományos, politikai beszélgetésekben, Litván jól tudta azt is, hogy SzJGy páratlanul jelentős tudós, kritikus gondolkodású, biztos ítéletű, igazságszerető ember, és szeretne volna, hogy tapasztalatai meg legyenek örökítve az OHA *oral history*-t, fontos kortörténeti dokumentumokat gyűjtő hangtárában. Ezek a megfontolások indították arra, hogy Molnár Adrienne társaságában felkeressék SzJGy-öt, s ő, aki a múzeumban egyébként délutánonként kéziratain dolgozott, nekik kivételesen engedett. Az OHA hangfelvételei dokumentációs céllal készültek, a kutatók számára, s nem az azonnali nyilvánosságnak. A hangszalagokból másolat is készült, és leírták őket. A Klubrádió, amikor még Pest határain kívül is hallani lehetett, valamikor a 2000-es évek közepén (a pontos dátumot nem sikerült megállapítanom), leadta a felvételt, vagy nagyobb részét, magam körülbelül az utolsó harmadát hallottam, véletlenül, autóban ülve (hangjukról ismertem fel őket). SzJGy nem sokkal a felvételek befejezése után megkapta, nyilván Litvántól, az interjú leiratát, ez onnan tudható, hogy a Református Gimnázium (a „Lónyai”) emlékkötetbe (Bor István & Ritoók Zsigmond, szerk., *A Lónyai legendája. Lux in tenebris*, 2006) írt cikke („Alma Mater”), hosszabb szakaszokat szó szerint átvesz ebből a szövegből, és a gondolatmenetet megőrizve, további részletekkel bővíti elbeszélését, ugyanolyan hálás szeretettel a gimnázium iránt, mint az interjúban. A legépebb szöveget javíttatta is itt-ott: neveket, néhány szót kiigazított. (A kezében volt kéziratnak csak az első fele, 69 oldal maradt fenn.) Utolsó éveiben barátai, s amíg élt, Litván is, egyre gyakrabban próbálták rávenni őt arra, hogy adja ki nyomtatásban a teljes interjút. Nem akart kötélnak állni, de *A tenger fölött* megjelenése (2011) után mégis egyre inkább foglalkoztatta ez az egyenes önéletrajz. Azoknak, akik szorosabb kapcsolatban voltak vele, *expressis verbis* beleegyezése nélkül is meggyőződésük, hogy az önéletrajzi tanulmánykötet után már nem volt benne ellenállás a szöveg nyilvánosságra hozatalával szemben, éppen csak azt nem akarta, hogy még életében megjelenjék.

Az interjúnak, az olvasó azonnal fel fogja ismerni, határozottan beszélgetés jellege van, még ha persze SzJGy kérdésektől alig megszakítva beszél is. A két kérdező az OHA szokásos módszerével az életrajz rendjén haladt, és SzJGy ebbe bele is ment, de többször átvette az irányítást, korábban említett dolgokra visszautalt vagy visszatért, csapongott, ismételt. A hangszalagok elején halk, monoton a hangja, de hamar megélné, és az idő nagyobb részében társasági elbeszélő stílusában beszélt, elemében van, megneveteti a kérdezőket, indulatait sem fékezi, és nem tesz béklyót a nyelvére, ha a tudományos minősítéssel, az Akadémiával kapcsolatos – hogy a legszelídebb szót használjam – fenntartásait hangoztatja. Nem sérelem munkált benne: rossznak tartotta a rendszert.

A tenger fölött a rejtőzködő SzJGy: önéletrajza, ahogyan ez a kutatási eredményeiben (akár recenziókban is), tudományos helyzetfelmérésekben, elhunyt barátaira való visszaemlékezésekben megjelent. Az OHA interjú egyfajta derűs és haragos *kitárlkozás*: életének, sorsának élményei. Érezni, a hangon és a szövegen egyaránt, hogy a beszélgetések közben emlékei megelevenedtek, élesebben fogalmazta meg, mint alkalmi, társasági beszélgetésekben szokta volt, hogy milyen események, helyzetek jelentettek fordulópontot életében. Korábbi időktől eltérően, 2003 után már gyakrabban adott interjút, nyomtatott sajtónak, TV-nek, az előbbieket elolvashatók, az utóbbiak interneten is hozzáférhetőek, személyes hangú mind, de külső tárgyról szólnak. A jelen szöveg SzJGy igazi önéletrajzi visszaemlékezése (életútja kétharmadán).

Az interjú gerincét SzJGy életének valóban sorsdöntő élményei adják. Bátyjáról, a fiatal korában elhunyt Szilágyi Endréről, aki a műveltség eszményét égette bele gondolkodásába, csak ebben az interjúban beszélt valamelyest részletesen, de „Bandit”, ahogyan édesanyja emlegette, még élete utolsó heteiben is többször szóba hozta („cikke jelent meg a *Nyugatban!*”), s hagyatékában gondosan rendezte, őrizte iratait, iskolai füzetait, olvasmányairól vezetett minden jegyzetét. Kerényi Károlytól SzJGy azt tanulta meg, hogy mi a tudomány, az egzisztenciális tudomány, amely kifejezést, eredetileg Kerényitől, az interjú fölé is címül írtuk: a tudomány mint életforma. Kerényiről SzJGy több alkalommal írt, érdemben először 1971-ben, s ez a cikke akkor egyszersmind mérföldköve volt kritikai radikalizálódásának a nyilvánosság előtt, szorosan kapcsolódva Kerényi egykori fellépéséhez az 1930-as évek nacionalista (az akkori terminológiával: „nemzeti célú”), az egyetemesség szempontjait fölöslegesnek tekintő tudományával szemben. Kerényi szerepe a háború előtt a magyarországi szellemi életben akkor, 1971-ben, *memento* volt, SzJGy idézte fel és tartotta fenn évtizedeken át. Ő maga tanult Kerényitől, de nem követője volt: új utakat vágott magának, hiszen a mester épp ezt kívánta meg tanítványaitól, és SzJGy emellé a mérce mellé állította magát. Beszélgetésekben olykor megjegyezte, hogy tudna mit elmondani Kerényi hibáiról, emberi gyengéiről is, de faggatózásra sem mondott semmit. (Mégis, Kerényi egy sértődött, felindult megjegyzését idézte többször, nevetve: „Nekem nem *gondolataim* vannak, hanem *gondolatmeneteim!*”) 1971-ben Kerényit visszatette arra a helyre a magyar ókortudományban, s majd a *Halhatatlanság és Apollón-vallás* című tanulmánykötettel (1984) az egész magyar szellemi életben, amely helyről annak idején, az 1930-as évek közepén és még egyszer 1947-ben, kiszorították. Azokról az élményekről, amelyeket először bátyja és Devecseri Gábor társaságában, majd a Kerényi-körben és az ebből kialakuló „szombati” társaságban szerzett, SzJGy szintén csak ebben az interjúban beszél, még ha a barátairól írt, érzelmeket sem nélkülöző, minden érdemet regisztráló, mégis tárgyilagos nekrológokban hangsúlyosan benne van is személyes hozzájárulásuk közös életükhöz, értékeikhez. Ismerjük ezt az életet Örkény István némely akkori novellájából („Kereplő”, „Macska az erdőben”, „Szilveszter”), amelyekben „Szilágyi” a legszínesebb személyiség, könyvekkel teli aktatáskájával, a baráti körben mindig tréfásan gúnyolódva emlegetett disszertációjával (*Atellana*, 1941) jelenik meg. Itt hosszabban kell idéznem, amit SzJGy maga mond ezekről az évekről az interjúban. Az interjú-

kérdés ez: hogyan viszonyult baráti társaságuk a külvilághoz. „Erről – mondja SzJGy – nagyon röviden tudok beszélni: sehogy. Vagyis úgy éltük át ezt az egészet – én addig, amíg Magyarországon voltam, a többiek, akik itthon maradtak, azok végig, akik nem élték túl, azok addig, amíg éltek –, mint valamit, ami nem miránk tartozik. Politikailag tökéletesen tájékozatlanok voltunk, azt se tudtuk, hogy tájékozódni kell. Hanem egy teljesen zárt világban éltünk, ez a baráti kör. Hét közben mindenki csinálta, amit csinált, én olvastam, és szombaton összejöttünk, és ez volt a hét. Mindent, ami akkor történt, holott, mondjuk, így visszanézve, elég súlyos és rémes dolgok történtek, ezeket mi mind olyan félig-meddig viccként éltük át.” Életük paradoxona ez volt: benne éltek a nagytörténelemben, a léggöre fojtogatta őket, miközben úgy érezték, hogy a történelem „nem ránk tartozik”. A „semmi”, amit SzJGy elmond, tömör, súlyos – és benne van SzJGy egész személyisége. „Félig-meddig viccként” tud beszélni az „elég súlyos és rémes dolgokról”. Azt, amit addig csinált, 1942-ben már nem tudta ugyanúgy csinálni. A munkaszolgálatról és hadifogságról SzJGy soha sehol nem beszélt annyit, mint ebben az interjúban: szolidaritásról, barátságról, a rendszer vasmarkáról és pici réseiről. Ahogy beszél, mintha a mikrofon előtt nyílt volna meg. Amikor a zaporozsjei lágerből visszaérkezett Budapestre, ő, aki a fogságban kellően felkészült a szovjet rendszerből, az itthon vörösré átszíneződött közegben idegenül érezte magát, még régi barátai között is, ezt keresetlen szavakkal meg is fogalmazza. „Nem próbáltam semmiből kimaradni” – mondta az addigiakról, értsd: kihúzni magát, kibújni; hát, barátai pártba-belépés-rohamából alaposan kimaradt, s ezt az interjúban el is mondja. Jóval később se nagyon lehetett az 1949/1950 körüli, nagyjából egy évről, amikor nem járt a társaságba, barátainak elköteleződését illetően szóra bírni, szűkebb körben sem, bár az *Önkéntes határőrt* harsány röhögéssel emlegette. Ha barátairól beszélt, mindig érdemeik és a barátság volt a téma, szeretettel; fenntartásait a *Paradigmák* (1982) antik irodalmi tanulmányai fogalmazták meg, áttételesen. De idővel azokkal is kibékült, akikre egykor haragudott, illetve, s pontosabban, értéküket, teljesítményüket akkor is becsülte, ha rövidebb-hosszabb ideig tartó szerepvállalásukat nem tudta helyeselni. („Az Oxfordi symposion”-ról mindig fenntartások nélküli elismeréssel beszélt.) Csak az utolsó egy-másfél évtizedben említette gyakrabban a munkaszolgálatot, hadifogságot és ezt az egykori évet, akkor, amikor az a párt már réges-rég elmúlt, a közéletben azonban erősen bugyborogtak 1938–1944 gonosz indulatai – és ez az évtized már az OHA interjú után volt. Az interjúnak ez a szakasza jóval fontosabb, mint pusztán a benne foglalt tárgyi közlések, amelyek persze magukban is értékesek, részben máshonnan egyáltalán nem ismertek. SzJGy ebben a szakaszban mélyre enged bepillantani rejtőzködő, s ezen belül hol zárkózott, hol kitarulkozó személyiségének titkaiba – egyik titkába. Csak néhány fontosabb mondatát idézem: „ez mind rendben van, hiszen ez az egész nem tartozik rám, csak túl kell élni”; „ez sem készített arra, hogy valamit foglalkozzam avval, hogy tulajdonképpen mi történik. Csak azt tudtam, hogy meg kell várni, amíg Hitlert megverik, hiszen úgymint megverik”; és amit már idéztem: „nem próbáltam semmiből kimaradni”. És elmond egy „régis keleti történetet”, menekülés a Halál elől Bagdadba: a Halál csodálkozik,

miért kellett ilyen messzire elmennie. Az anekdota vagy mese-motívum, az iménti idézetekkel együtt, nem azt jelzi, hogy SzJGy fatalista lett volna, nem az volt, éppen ellenkezőleg: tudta, hogy azok között a körülmények között, amelyek éppen vannak, s amelyeket nem tud befolyásolni, neki minden erejével azt kell csinálnia, ami magasabb céljait elérni segítheti. Egyszerűen, páthosz nélkül, de gyönyörűen beszél arról, amit a munkaszolgálatban, a gyalogmenetben, a fogságban ebben az értelemben tenni tudott: elrejtőzve az elrendelt, de értelmetlen munka elől, Vergiliust olvasott Honti Jánossal; kenyérért vett volt tanítványától angol krimi, hogy a nyelvet tanulja; hasonló céllal olaszul olvasta a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának történetét, szótárnak a magyar fordítást használva („rájöttem, hogy itt minden szó ugyanazt jelenti, mint a magyar szövegben, mert hogyha más szóval fordítják, akkor kivégzik őket”); s kijegyzetelt ókori történeti és művészettörténeti ismeretekért egy régi Brockhaus Lexikont. Igen, sorsdöntő - sorsában-előbbrevivó élmény volt SzJGy számára a munkaszolgálat és a hadifogság is. Még a sorsot is kicselezte: éjszakai ügyelettel váltotta ki a nappali kivonulást, és olvashatott, Lengyel Dénessel beszélgethetett; amikor otthoni barátairól kellett (volna) spicli-jelentéseket írnia, ő a titkosszolgálat számára érdektelen tetteiket vagy éppen sikereiket írta le, mint büszkén említi, nagy gyönyörűséggel. Nem rokkant bele a több mint három évbe, amint hazajött, folytatni tudta életét - emlegette volt, hogy már másnap reggel nem tudott korán felkelni. Első dolga volt, hogy barátait felkeresse (éppen deckenniszt játszottak Devecseri kertjében a hegyen, ő köszönés nélkül beleszólt a vitájukba - ebből vették észre, hogy megjött a fogságból). Azonnal beleállt abba, amit a maga számára egyedül lehetségesnek tartott: a tudományba mint életformába. Hosszú, gazdag életében sorsdöntő volt, hogy még a Kerényi-körből barátja, Dobrovits Aladár, bevitte a Szépművészeti Múzeumba; aztán hogy majd - mint maga mondja így - „Körner Éva-korszakában” fölfedezze a modern művészetet, s ez hozzásegítette ahhoz, hogy - egyébként Kerényi szellemében - a jelen felől is tudja nézni az ókort. Ezen az úton talált rá az etruszkokra, akik a dél-itáliai görög művészettől indítva s egyéb komponensekből eredeti, saját kultúrát, művészetet csináltak, hamisítványból vagy utánzásból eredetit, s akikkel foglalkozván élete tudományos főművét elkészítette, s majd élete utolsó időszakában, ekkor is a nacionalizmus-sal szemben, az ókort mint az emberiség közös, nem kisajátítható örökségét mutatta be úttörő jelentőségű tanulmányaiban.